

Марія Кушик

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ВИЩОЇ ЖІНОЧОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Питання історії професійної освіти в Україні актуальне в наш час, оскільки об'єктивний аналіз минулого педагогічного досвіду сприяє подальшому поступу в галузі освіти і науки. Окремі аспекти з історії нашої держави ще не достатньо вивчені, зокрема історія розвитку вищої жіночої медичної освіти в Україні.

Розвиток історії української медицини вивчав професор В. Плющ (1903–1976). Заслуговують на увагу його «Нариси з історії української медичної науки і освіти. Кн. 1 (Від початків української державності до ХІХ ст.)». Народившись у Варшаві, він навчався у Чернігівській гімназії, у 1928 р. закінчив Київський медінститут. Після Другої світової війни виїхав до Німеччини. Свої праці він писав українською, німецькою та англійською мовами. Праці В. Плюща пройняті любов'ю до українського народу [1, 371–391; 14, 5–12; 24, 42].

Проблемі становлення та розвитку вищих жіночих курсів у Києві присвячено дослідження К. Кобченко «Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920)». Автор зазначає важливість створення вищих жіночих курсів та отримання жінками освіти університетського типу в процесі розвитку жіночого руху [5, 1–16].

Заслуговує на увагу праця З. Нагачевської «Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (II половина ХІХ ст. – 1939 р.)». «З початку ХХ ст. важливим принципом ідеології українського жіночого руху стала єдність освіти жінки з її національно-моральним вихованням як підґрунтям для утвердження духовності, збереження та примноження традицій і звичаїв рідного народу» [12, 19]. Питання гендерних студій є актуальними в сучасних умовах розвитку суспільства [12].

Мета статті – проаналізувати передумови виникнення та розвиток вищої жіночої медичної освіти в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Досліджуючи історичний розвиток освіти, зокрема медичної, ми беремо до уваги загальну історію Української держави, історію розвитку науки, культури й освіти. В одній із наших попередніх розвідок ми вивчали передумови виникнення медичної освіти на території українських земель. Відомості з медицини були наявними ще в часи Київської Русі. Варто згадати перекладений з грецької мови «Ізборник» («Ізборник Святослава») (1073 р.). «Ізборник» був ілюстрований з описом анатоμο-фізіологічних особливостей організму, з окремими відомостями медичного характеру, про лікування травами [8, 7–8; 9, 114–115; 14, 13–14].

Як першого українського вченого-медика В. Плющ у своєму дослідженні описував княгиню Євпраксію-Зою. Вона була внучкою Володимира Мономаха (дочкою Мстислава). Євпраксія народилася у 1108 р., здобула освіту при княжому дворі. З дитинства цікавилася народною медициною, пізніше успішно лікувала хворих, а переїхавши до Візантії (одружилася з імператором Візантії у 1122 р.), продовжувала свою медичну освіту. Про це свідчить її медичний трактат «Мазі», написаний грецькою мовою, в якому був не лише аналіз існуючих на той час медичних джерел, а й власні спостереження Євпраксії [7, 440; 14, 16–18].

Визначним українським ученим європейського рівня був Георгій (Юрій) Дрогобич (Котермак) (1450–1494) з м. Дрогобич. Навчаючись у Краківському університеті, він отримав ступінь бакалавра в 1470 р., а пізніше, в 1473 р., – магістра. Проте Краківський університет не присвоював найвищого вченого ступеня, і Г. Дрогобич продовжив навчання в Болонському університеті, де й отримав ступінь доктора медицини і філософії. У 1483 р. видав в Римі працю про прогностику латинською мовою. Повернувшись до Польщі, він викладав медицину в Краківському університеті [14, 19–22].

Перебування під тривалим наглядом іноземних загарбників вплинуло на становлення та розвиток медичної освіти. Не маючи на українських землях університетів і вищих медичних навчальних закладів, вихідці з України здобували освіту за її межами [3, 253–254; 4, 1506, 1509; 14, 23–24, 33–35, 48; 22, 5–6, 11, 22].

Історія розвитку вищої медичної освіти в Україні бере початок з часу створення медичних факультетів при університетах. Так, на території східноукраїнських земель медичні факультети функціонували при Харківському університеті з 1805 р., Університеті Св. Володимира з 1841 р., Новоросійському університеті з 1900 р., на території західноукраїнських земель – з 1894 р. остаточно було відновлено медичний факультет при Львівському університеті [9, 114–120; 23, 5–15].

Окремо слід виділити розвиток вищої жіночої медичної освіти. Жінки могли здобувати медичну освіту за кордоном; для отримання вищої освіти діяли також вищі жіночі курси. На початку ХХ ст. жінкам було дозволено відвідувати університети [25, 539–541].

Статутом 1863 р. жінкам було заборонено відвідувати лекції в університеті. Не маючи доступу до вищої освіти в Російській імперії, вони змушені були їхати за кордон, зокрема у Цюріх. Царський уряд був занепокоєний «прагненням жінок до вищої освіти»; зважаючи на численні виступи передових кіл суспільства за організацію вищої жіночої освіти, на потребу лікарів у державі були вжиті заходи щодо розвитку вищої жіночої освіти [2, 36–37].

Боротьба за право жінок здобувати вищу освіту велася з другої половини ХІХ ст. У 1872 р. в Петербурзі були відкриті Вищі жіночі курси при

медико-хірургічній академії, проте вони проіснували лише 10 років. Жіночий медичний інститут було створено в 1897 р. у Петербурзі. Про становлення і розвиток вищої жіночої медичної освіти на території східноукраїнських земель можна вести мову з початку ХХ ст., коли в 1907 р. при Вищих жіночих курсах у Києві було створено медичне відділення. Вищі жіночі медичні курси діяли в Одесі (1910). Хоча навчання на курсах відповідало університетській програмі, проте вони не мали тих привілеїв, якими користувалися державні вищі навчальні заклади. Вступ жінкам до Харківського університету було дозволено в 1905 р., але вже в 1908 р. навчання жінок було припинено. Жіночий медичний інститут у Харкові було створено в 1911 р., в Києві – у 1916 р. [8, 43–47, 126].

К. Толстой, автор праці «О женщинахъ-врачахъ и о женскихъ медицинскихъ курсахъ» (1889), вважав вищу медичну освіту непотрібною для жінок, оскільки вони не зможуть себе повністю присвятити лікарській праці чи науці. Хоча роль помічника лікаря для жінок, за словами автора, була б цілком достатньою, тому питання стосовно медичних курсів залишалося актуальним [18, 1–15].

Вищі жіночі курси у Києві, засновані 1878 р., спочатку мали термін навчання 2 роки, згодом він збільшився до чотирирічного, проте вже в 1889 р. їхню діяльність було призупинено, а відновлено у 1906 р. Київські вищі жіночі курси неофіційно назвали «Жіночий університет св. Ольги». Курси надавали можливість вихідцям з України здобувати вищу жіночу освіту університетського рівня [5, 1–16].

Заслуговує на увагу промова професора О. Муратова, яку він виголосив у Києві на відкритті медичного відділення при Вищих жіночих курсах 23.09.1907 р. Саме професори університету Св. Володимира (О. Муратов, В. Високович, С. Томашевський, В. Ліндеман та інші) були ініціаторами організації медичного відділення. Про те, що потреба в медичному відділенні існувала, свідчить факт подачі прохань на вступ. Хоча попередньо педагогічною радою планувалося набрати 200 та 150 осіб на перший та другий курс відповідно, було набрано 313 та 250 осіб. Деякі жінки, які вже навчалися в західноєвропейських університетах, були готові перевестись на курси в Київ, втрачаючи рік навчання, щоб здобувати освіту вдома. У промові, звертаючись до перших слухачок курсів, професор О. Муратов наголосив на усвідомленні важливості обраного фаху та відповідальності, яка на них покладається [6, 1–2; 10; 11, 1–19].

Вступити на медичне відділення Вищих жіночих курсів в Києві можна було після закінчення жіночої гімназії, інституту відомства закладів імператриці Марії чи іншого подібного закладу. Згідно з циркуляром Міністерства народної освіти від 21.03.1913 р., викладання на медичному відділенні визнавалося рівноцінним викладанню в університеті. У відомостях про перші шість років діяльності медичного відділення йдеться про неабиякий прогрес у розвитку навчально-матеріального забезпечення (побудова

приміщень, створення нових кафедр тощо). Плата за навчання становила 150 р. на рік [6, 5–30].

Про популярність медичного відділення свідчить діаграма (див. Рис. 1) [6, 6–8]

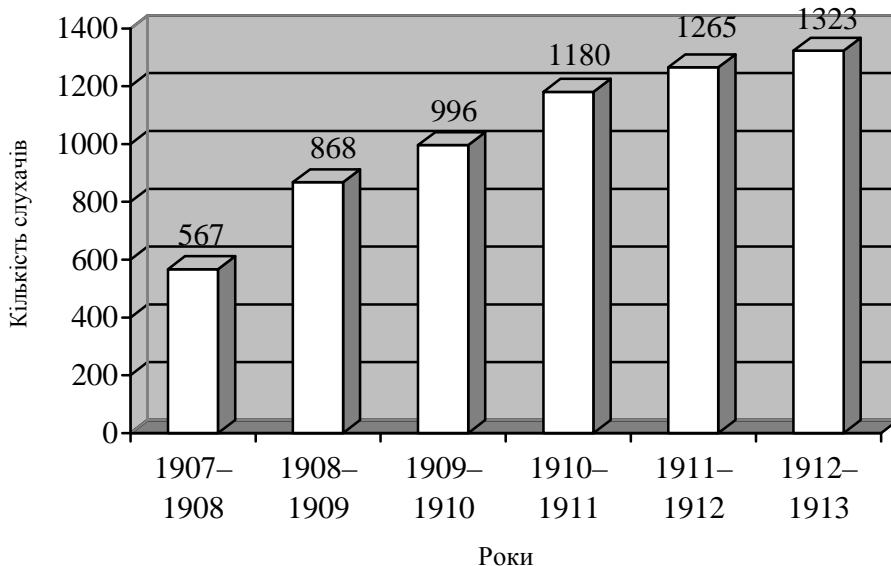

Рис. 1 Кількісний склад слухачів медичного відділення Вищих жіночих курсів у Києві в 1907 – 1912 рр. [6, с. 6–8]:

Варто згадати лікарсько-педагогічні жіночі курси «Мать и дитя» приват-доцента Київського університету Св. Володимира А. Карницького. Згідно з даними 1907 р., на курсах викладали природознавство – В. Артоболовський, анатомію – Г. Гозулов, розвиток дитини і вплив зовнішніх умов (біологічні дані в педагогіці) – Р. Гельвич. Попереднього року на курсах викладав також професор І. Сікорський та інші [13, арк. 1–12].

За даними жіночого медичного інституту Харківського медичного товариства від серпня 1911 р., в попередньому навчальному році на перший курс інституту було зараховано 449 слухачок, на другий – 253, на третій – 324. Згідно з даними 1911 р. в інституті працювали 28 викладачів та 45 помічників. Директором інституту був заслужений професор В. Данилевський [17, арк. 79–90, 208–223].

Заслуговує на увагу «Статут приватного Харківського жіночого медичного інституту Харківського медичного товариства», згідно з яким метою інституту, що знаходився у відомстві Міністерства народної освіти, було забезпечення вищої медичної освіти для жінок. Викладачами могли працювати викладачі університетів. Рада інституту відповідала за навчальні плани та викладання, введення нових предметів потрібно було затвердити міністром народної освіти. Навчання тривало п'ять років, за зразком навчання на медичному факультеті. Так, в інституті вивчали нормальну анатомію людини, медичну хімію, гістологію з ембріологією, бактеріологію,

фармацію з фармакогнозією, фізіологію, факультетську терапевтичну клініку, хірургічну госпітальну клініку та інші медичні дисципліни. Осіннє півріччя розпочиналось 1 вересня і тривало по 15 грудня, весняне – з 15 січня по 1 червня. До інституту приймали осіб віком від 18 років, що закінчили гімназію [21, арк. 1–4].

При товаристві «Трудової допомоги для інтелігентних жінок» в Києві діяли Самаритські жіночі курси фельдшерок і повивальних бабок I розряду. За затвердженням в 1909 р. статутом на курси приймали жінок віком від 18 до 40 р., необхідними документами були 2 фотографії, свідоцтво про народження, згода батьків для неповнолітніх, медична довідка, довідка поліції, вид на проживання, свідоцтво про закінчення 6 класів гімназії. Навчальні програми і плани були затверджені Медичною Радою та МВС. Окрім теоретичних знань, слухачки набували практичних навиків під час занять в університетських клініках, міських лікарнях, аптеках. На курсах працювали лікарі, викладачі університету Св. Володимира. Курси були платними з чотирирічним терміном навчання. Навчальний рік складався з осіннього та весняного півріч. Згідно з планом викладання на Самаритських жіночих курсах вивчали анатомію, фізику, хімію, гістологію, латинську мову, фармацію та ін., в кінці семестру складали іспити і заліки [19, 3–11; 20, 3–8].

«Проект реформи плану преподаванія на Самаритскихъ Женскихъ Курсахъ» за 1909 р. передбачав чотирирічний курс навчання, пропонуючи надавати звання фельдшерок після трьох років та звання фельдшерок і акушерок I розряду після чотирьох років навчання. Беручи за зразок програму «Рождественскихъ курсовъ», педагогічна рада клопотала про надання звання лікарських помічниць після 4 курсів навчання [16, 3–12; 19, 7].

У другій половині XIX ст. актуальним було питання вищої жіночої освіти і на території західноукраїнських земель. В 1894 р. Міністерством було відмовлено у вступі на медичний факультет жінкам. В 1896 р. (в доповнення до тимчасового розпорядження 1880 р. щодо визнання закордонних дипломів з медицини) лікарські дипломи, отримані жінками за кордоном, визнавались при перездачі іспитів. З 1900 р. у зв'язку з розпорядженням міністра віросповідань і освіти та Міністерства внутрішніх справ жінкам австрійського підданства було дозволено вступати на медичний факультет при університеті. Того ж року жінкам було дозволено здобувати аптекарську спеціальність, навчатись на фармацевтичних студіях і здавати іспит на звання магістра фармації. Чисельність жінок випускників медичного факультету Львівського університету була невисокою (у 1905–1906 н.р. – 1 особа, у 1909–1910 н.р. – 4 особи, 1917–1918 н.р. – 7 осіб) [23, 30–32; 26, 140–145].

Для допуску до іспитів жінок в екзаменаційній державній медичній комісії на звання лікаря (1913) необхідними були такі документи: 2 фотографії, свідоцтво про народження, одруження, паспорт або посвідчення,

свідоцтво про закінчення вищих медичних жіночих курсів, свідоцтво про закінчення жіночої гімназії, свідоцтво про здачу додаткових іспитів (згідно з курсом чоловічої гімназії), посвідчення з курсів про поведінку, квитанцію про сплату в казначейство 20 руб. [15, VI–VII].

Питання вищої жіночої медичної освіти наприкінці XIX – початку XX століття та особливості навчання заслуговують особливої уваги.

Проаналізована діяльність медичних відділень Вищих жіночих курсів, жіночих медичних інститутів, які забезпечували фахову медичну підготовку на території України, свідчить про становлення та розвиток вищої жіночої медичної освіти. Важливою подією на початку XX ст. був допуск жінок до навчання на медичних факультетах університетів як на території східних, так і західноукраїнських земель, що було актуальним в тогочасному суспільстві в контексті «жіночого питання» та зважаючи на потребу медичних спеціалістів.

Подальшого дослідження вимагають окремі проблеми організації вищої жіночої освіти впродовж зазначеного історичного періоду, зв'язки між державними та приватними навчальними інституціями, що забезпечували фахову підготовку в Україні на початку XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ганіткевич Я. В. Українські лікарі-вчені першої половини XX століття та їхні наукові школи : біографічні нариси та бібліографія / Я. В. Ганіткевич. – Львів: [б. в.], 2002. – 544 с.
2. Дионесов С. М. К истории женского врачебного образования / С. М. Дионесов // История высшего медицинского образования и научных медицинских школ Украины : материалы к III Укр. ист.-мед. конф., посвящ. 120-летию Киевского ордена Труд. Красн. Знамени мед. ин-та им. ак. А. А. Богомольца / под ред. К. Ф. Дупленко, Р. Я. Бенюмова. – К., 1962. – С. 36–37.
3. Енциклопедія українознавства / [гол. ред. В. Кубійович]. – перевид. в Україні ; репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр. – Львів : НТШ, 1993. – Т. 1. – 400 с.
4. Енциклопедія українознавства / [гол. ред. В. Кубійович]. – перевид. в Україні ; репринт. відтворення вид. 1955–1984 рр. – Львів : НТШ, 1994. – Т. 4. – 1201–1600 с.
5. Кобченко К. А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878–1920) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09.00.12 «Українознавство» / К. А. Кобченко. – Київ, 2004. – 20 с.
6. Краткія свѣдѣнія о мед. отдѣл. при высшихъ женскихъ курсахъ въ г. Кіевѣ за первыя шесть лѣтъ его существ. 19¹/_V 07 – 19¹⁶/_{VI} 13 г. : [Къ Всеросс. фабрично-зав. торг.-пром. сельхоз. и научн.-худ. выставкѣ въ

- КієвѢ (іюнь-окт. 1913 г.)]. – К. : Типографія Н. Т. Корчакъ-Новицкаго, 1913. – VIII, 40 с.
7. Крип'якевич І. П. Історія України / І. П. Крип'якевич ; відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів : Світ, 1990. – 520 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
 8. Крыштопа Б. П. Высшее медицинское образование в Украинской ССР / Б. П. Крыштопа. – К. : Здоров'я, 1985. – 320 с.
 9. Кушик М. Особливості організації навчального процесу в медичних закладах на східноукраїнських землях в ХІХ ст. / Марія Кушик // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. – Тернопіль : ТДПУ, 2002. – № 11. – С. 114–120.
 10. Муратов Александр Александрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rulex.ru/01130575.htm>.
 11. Муратовъ А. А. Рѣчь, произнесенная профессор А. А. Муратовымъ 23 сентября 1907 г. при открытіи медицинскаго отдѣленія высшихъ женскихъ курсовъ въ КієвѢ / А. А. Муратовъ. – Кієвъ : Тип. Т-ва И. Кушнеревъ и К°, 1907. – 18 с. – Отт. изъ № 266 «Кієвлянина».
 12. Нагачевська З. І Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі Західної України (ІІ половина ХІХ ст. – 1939 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Заг. педагогіка та іст. пед.» / З. І. Нагачевська. – Тернопіль, 2009. – 40 с.
 13. Переписка с Киевскими частными женскими врачебно-педагогическими курсами доктора А. О. Карницкого о приеме преподавателей на службу на курсы (нач. 1907 г. – кон. 1908 г.) // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 707, оп. 247, од. зб. 78. – 12 арк.
 14. Плющ В. Нариси з історії української медичної науки та освіти. Кн. 1 : Від початків української державности до 19 ст. / В. Плющ. – Мюнхен : «Cicero» eGmbH, 1970. – 342 с.
 15. Правила, требования и программы испытаній на званіє лѣкаря въ медицинской комиссії / Изданіє Управленія Кієв. Учебнаго Округа. – Кієвъ : Типографія Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К°, 1915. – IX, 60 с.
 16. Проектъ реформы плана преподаванія на Самаритскихъ Женскихъ Курсахъ. Акад. годъ 1909–1910. – Кієвъ : Типо-Литографія А. О. Штерензона, 1909. – 12 с.
 17. Списки рабочих и служащих типографий, больниц, обществ, студентов высших и средних учебных заведений г. Харькова (нач. 7 января 1911 – кон. 10 декабря) // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 705, оп. 1, од. зб. 746. – 265 арк.
 18. Толстой К. О женщинахъ-врачахъ и о женскихъ медицинскихъ курсахъ / К. Толстой. – [Б. м.] : Тов-во Паровой Скоропечатни Яблонскій
-

- и Пероттъ, 1889. – 15 с. – Отд. отт. изъ «Вѣстн. Общ. Гиг., Суд. и Практ. Мед.», Т. II. Отд. VII, за 1889 г.
19. Уставъ Самаритскихъ женскихъ курсовъ при Обществѣ Трудовой помощи для интеллигентныхъ женщинъ. Планъ преподаванія, правила прохожд. курса и программы предметовъ, читаемыхъ на Самаритскихъ женскихъ курсахъ. Акад. годъ 1909 – 1910. – Кіевъ : Типо-Литографія А. О. Штерензона, 1909. – 84 с.
 20. Уставъ Самаритскихъ женскихъ курсовъ фельдшериць и повивальныхъ бабокъ 1-го разряда при Общ-вѣ Трудовой помощи для интеллигентныхъ женщинъ в г. Кіевѣ. – Кіевъ : Типо-Литографія А. О. Штерензона, 1913. – 8 с.
 21. Устав Харьковскаго женскаго Медицинскаго института, Харьковскаго медицинскаго общества. Сведения о количестве слушательниц института в 1911 – 1914 гг. (нач. 1911 – ок. 1914 г.) // ЦДІАУ у Києві. – Ф. 2162, оп. 2, од. зб. 101. – 16 арк.
 22. Шапиро И. Я. Из истории мед. образования в западных областях Украины и на Буковине / И. Я. Шапиро. – Львов : Изд-во Львов. ун-та 1957. – 62 с.
 23. Шапиро И. Я. Очерки по истории Львовскаго медицинскаго института / И. Я. Шапиро; под ред. Л. Н. Кузменко. – Львов : Типографія Изд-ва АН УССР, 1959. – 228 с.
 24. Encyclopedia of Ukraine. Vol. 4 : Ph – Sr / edit. by Danylo Husar Struk ; under the auspices of the Canadian Institute of Ukrainian Studies, the Shevchenko Scientific Society and the Canadian Foundation for Ukrainian Studies. – Toronto ; Buffalo ; London : University of Toronto Press, 1993. – 864 p.
 25. Moss Walter G. A History of Russia. Vol. 1 : To 1917 / Walter G. Moss. – Boston ; Burr Ridge ; Dubuque ; Madison ; N. York ; San Francisco ; St. Louis : McGraw-Hill, 1997. – 599 p.
 26. Zbiór Ustaw Uniwersyteckich, które uczniowie c. k. Uniwersytetow w myśl §17. Rozporządzenia Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 1 Października 1850 roku L. 8214 D. P. P., otrzymują przy imatrykulacyi z dod. niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyt. potrzebnych / C. K. Uniwersytet im. Cesarza Franciska I. we Lwowie. – Lwow : Nakładem C. K. Senatu Akademickiego : I. Zwiaskowa drukarnia, 1903. – 431, IX s.